

С.С. Ыдырыс, э.ғ.д., профессор¹

М.А. Алтынбеков, PhD, қауымд. профессор²

Т.К. Бекжанова*, э.ғ.к., доцент²

Д.Ф. Тобашова, PhD³

Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық

Қазақ-Түрік университеті,

Түркістан қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ПЕН ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ДЕҢГЕЙІН ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздық деңгейінің жағдайы қарастырылады. Мақалада жұмыссыздық ұғымы толықтырылды және нақтыланды, оның әлеуметтік-экономикалық мазмұны ашылды, оны біржақты бағалаудың орынсыздығы негізделді. Статистикалық мәліметтер негізінде ел өңірлеріндегі жұмыссыздық динамикасы, жұмыссыздар саны талданды. Жұмыссыздық проблемаларының туындауына әсер ететін қазіргі заманғы факторлар келтірілген, оның ел экономикасына әсер ететін экономикалық және әлеуметтік салдары анықталған. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздық мәселелері қарастырылады, өйткені кез келген өркениетті мемлекетте жұмыссыздық пен жұмысқа орналасу деңгейі ел экономикасының көрсеткіші болып табылады. Мақалада халықты жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік құқықтық қызметтің негізгі кезеңдері қарастырылады.

Мақалада еңбек нарығының мәні еңбек әлеуетін молайтуға қатысты қатынастар жүйесі ретінде нақтыланды, нарықтық экономикадағы көбею фазалары анықталды және сипатталды, бұл процесте еңбек нарығының рөлі анықталды. Жұмыссыздық проблемаларының туындауына әсер ететін қазіргі заманғы факторлар келтірілген, оның ел экономикасына әсер ететін экономикалық және әлеуметтік салдары анықталған.

Мақалада Қазақстандағы жұмыссыздық пен жұмыспен қамтудың өңірлік көрсеткіштері талданады. Халықты жұмыспен қамту саласындағы жұмыссыздық деңгейін төмендетуге ықпал ететін мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары ұсынылды.

Кілт сөздер: жұмыссыздық, экономика, статистика, мемлекеттік саясат, еңбек нарығы, жұмыспен қамту, жұмысшы, өнеркәсіп, білім, біліктілік.

Ключевые слова: безработица, экономика, статистика, государственная политика, рынок труда, занятость, рабочий, промышленность, образование, квалификация.

Keywords: unemployment, economy, statistics, public policy, labor market, employment, worker, industry, education, qualification.

JEL classifications: J64, J63, J61

Кіріспе. Жұмыспен қамту және жұмыссыздық саласы экономикалық, әлеуметтік және қоғамдық - саяси өмірдің өте маңызды және жан-жақты саласы болып табылады. Жұмыссыздық пен халықты жұмыспен қамту деңгейі мемлекет экономикасының негізгі аспектілерінің бірі ретінде қарастырылады. Олар барлық мемлекеттер үшін табысты даму мен өркендеудің анықтаушы факторларының бірі болып табылатын нарықтық қатынастардың жұмыс істеуі мен дамуының тиімділігін анықтау үшін бағалау факторлары ретінде қызмет етеді.

Жұмыссыздық – жұмыстың жоқтығы ғана емес, бұл адамдарға күшті және жойқын әсер ететін әлеуметтік апат болып табылады. Сондықтан жұмыспен қамту және жұмыссыздық мәселесін зерделеу және оларды шешудің жолдарын табу тек маңызды ғана емес, сонымен қатар қазіргі кезеңде өте өзекті мәселе болып табылады.

Жұмыссыздық-бұл әр адамға тікелей және күшті әсер ететін макроэкономикалық проблема. Жұмыссыздық-бұл әр адамға тікелей және күшті әсер ететін макроэкономикалық мәселе болып табылады. Көптеген адамдар үшін жұмысынан айырылу өмір сүру деңгейінің төмендеуін білдіреді және ауыр психологиялық жаракат алады. Сондықтан жұмыссыздық мәселесі көбінесе саяси пікірталастардың тақырыбы болып табылатыны таңқаларлық емес [1].

Экономикадағы дағдарыс құбылыстарының қазіргі жағдайында халықты жұмыспен қамту проблемалары шиеленісіп қана қоймай, сонымен қатар кәсіпорындардың жұмыс күшіне деген қажеттіліктерінің өзгеруіне, қызметкердің мәртебесіне, нақты және жасырын жұмыссыздықтың пайда болуына, осы құбылыстарды тиісті есепке алудың болмауына байланысты жаңалары пайда болды. Мұның бәрі еңбек нарығының проблемаларын зерттеуді қиындатады, жұмыссыздықтың өсуіне тиімді қарсы тұру, жұмыспен қамтуды қолдау, азаматтарды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету мүмкіндіктерін қиындатады. Ғалымдар бұрын жұмыссыздық мәселесін минималды деңгейде болса да қарастырған. Олар жасаған тұжырымдар қазіргі жұмыссыздық мәселесіне қайшы келмейді және қазіргі уақытта өзекті. Қазіргі заманғы ғалым-экономистер де осы проблемамен жұмыс істеп, жұмыссыздықтың себептері мен одан шығу жолдарын алға тартады.

Мақаланың мақсаты. Қазақстандағы жұмыссыздықтың әлеуметтік-экономикалық салдарын зерттеу.

Зерттеу әдістері: зерттеу теориялық талдау, статистикалық талдау, жіктеу және индукция әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды.

Әдебиеттік шолу: Жұмыспен қамту, сондай-ақ халық арасындағы жұмыссыздық мәселелері көптеген шетелдік және отандық ғалым-экономистердің еңбектерінде көрініс тапқан.

М.С. Токсанбаева өзінің зерттеулерінде еңбек нарығын қалыптастырудың негізгі жолдары мен факторларын көрсетті. Жұмыссыздыққа, жұмыспен қамтуға, еңбек нарығын реттеу әдістеріне авторлық түсінік берілген [2].

Atganz J. жұмыспен қамтуды жұмыс орындарымен қамтамасыз етуге және шаруашылық қызметке қатысуға байланысты экономикалық қатынастардың жиынтығы ретінде қарастыруға болады деп санайды [3].

А.И. Рофе Еңбек экономикасы туралы анықтамалық сөздікте жұмыспен қамтуды азаматтардың қажеттіліктерді қанағаттандырумен байланысты қызметі ретінде түсіндіреді, бұл заңнамаға қайшы келмейді және әдетте табыс әкеледі (еңбек кірісі) [4].

Ж.А. Кулекеевтің пікірінше, халықты жұмыспен қамту-бұл қоғамдық пайдалы қызметтің әртүрлі салалары бойынша қоғамдық еңбек бөлінісі негізінде халықтың бөлінуін сипаттайтын категория болып табылады [5].

Қазіргі жағдайда жұмыссыздық ұлттық еңбек нарығының теңгерімсіздігі, жаһандық сұраныс пен жаһандық еңбек ұсынысы арасындағы теңгерімсіздік ретінде қарастырылады. Бұл теңгерімсіздік әртүрлі елдердегі және әртүрлі кезеңдердегі дамудың әртүрлі деңгейлері мен мәндері бар жұмыс күшіне жұмыс күшін ұсынудың артықтығын көрсетеді.

Жұмыссыздық-бұл қол жетімді белсенді халықтың қолайсыз жағдайы, ол жұмыс күшіне сұраныс көзі ретінде экономикалық даму мен еңбек ұсынысының көзі ретінде халықтың эволюциясы арасындағы реттелмеген қатынастарға байланысты жұмыс таба алмайды.

Біздің пікірімізше жұмыспен қамту стратегиясы мен саясаты кейбір негізгі мақсаттарды қоядан басталуы керек: жаңа өндірістік бірліктерді құру есебінен экономикалық өсу, демек, бірақ жұмыс орындары, әсіресе экономиканың негізгі секторларында; ғылыми инновациялық және білім беру жұмыс орындарының қарқынды өсуі, осы секторлардағы кадрларға көбірек көңіл бөлу (жалақы, материалдық база, құжаттама, басқа елдермен қатынастар-қатынастар, сыртқы сауда және т.б.); басқа елдердегі бәсекеге қабілеттіліктің (жақын) деңгейіне жеткізу арқылы кәсіпорындардың техникалық прогресін ынталандыру; тендерге қатысушылардың тұрақты уәдемесін қалыптастыру үшін еңбек жағдайлары мен жұмыс жүйесіне үлкен өзгерістер енгізу; жаһанданған экономиканың нақты жағдайында бәсекеге қабілетті бизнес жүргізуге қабілетті басқарудың жаңа класын қалыптастыру және қолдау; ірі кәсіпорындармен, атап айтқанда мемлекеттерде жұмыс істейтін шетелдік компаниялармен бәсекелесуге қабілетті орта тапты құруға және нығайтуға бағытталған шаралар; жаңа жұмыс орындарын құрудың маңызды көзі ауыл шаруашылығын дамыту және барлық өңірлерде жұмыссыз жұмыс күшінің қолжетімділігі арқылы мемлекет экономикасының тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады.

Зерттеу нәтижелері. Жұмыссыздық-бұл тоқтатуға болмайтын құбылыс, бірақ қабылданған экономикалық шаралар арқылы бақылау қажет болып табылады. Бұл құбылыс қарама-қайшы дамыды және соңғы жылдардағы кейбір кезеңдерде өсу туралы айтуға болады.

Экономистер тез дамып келе жатқан жұмыссыздықты түсіндіруге тырысып, келесі себептерді алға тартты:

- жұмыспен қамту үшін бірқатар жағымсыз салдары бар инфляция (капитал салымдарын сақтау; жұмысшылардың нақты кірістерінің төмендеуіне байланысты жұмыс күшінің ұсынысын арттыру; жұмыс күшіне сұраныстың төмендеуі, сондай-ақ онымен байланысты нақты кірістердің төмендеуі);

- жоғары білімі бар мамандарға сұраныстың төмендеуі;

- өнеркәсіптегі жұмыс күшіне сұраныстың төмендеуі (бұл экономикадағы мерзімді дағдарыс құбылыстарынан, өнеркәсіптегі ғылыми-техникалық революциядан туындайды);

- қызмет көрсету салаларында жұмыс күшіне сұраныстың төмендеуі, бұл әлеуметтік қажеттіліктерге мемлекеттік шығындардың күрт төмендеуіне байланысты.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша 2022 жылы жұмыссыз халық саны 450,3 мың адамды құрады-2021 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 0,1%-ға аз. ҚР-да жұмыссыздар саны екінші жыл қатарынан қысқаруда, бұл ретте 2019 жылдың үшінші тоқсанымен салыстырғанда көрсеткіш әлі де 1,9%-ға жоғары. ҚР-да жұмыссыздық деңгейі бір жылда өзгерген жоқ, 2022 жылдың үшінші тоқсанында 4,9% құрады, бұл ретте 2020 жылдың тиісті кезеңінде көрсеткіш 5%-ға, ал 2019 жылдың үшінші тоқсанында – 4,8% - ға жетті.

Ал 2023 жылдың бірінші тоқсанында елдегі жұмыссыздық деңгейі 4,8% құрады. Жұмыссыздар саны бір жылда 0,1%-ға артып, 2023 жылдың бірінші тоқсанында 453,5 мың адамды құрады. Жұмыссыздар саны бір жылда 0,1%-ға артып, 2023 жылдың бірінші тоқсанында 453,5 мың адамды құрады. Айта кету керек, ауылдық жерлерде жұмыссыздық деңгейі қалалықтарға қарағанда жоғары: 4,9% қарсы 4,7%. Бұл ретте бір жыл бұрын жағдай керісінше болды: қалалардағы жұмыссыздық деңгейі ауылдағыдан жоғары болды: 5% қарсы 4,8%. Қалалардағы жұмыссыздар саны бір жылда 0,9%-ға, 278,7 мың адамға дейін өсті, ал ауылдық жерлерде, керісінше, 1,2%-ға, 174,8 мың адамға дейін қысқарды.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша Қазақстан Республикасы аймақтарының жартысында жұмыссыздық деңгейі орташа республикалық деңгейден жоғары болды. Ең жоғары көрсеткіштер Жетісу, Қызылорда, Маңғыстау және Түркістан облыстарында тіркелді: әрқайсысында 5%. 20 облыстың 6-да көрсеткіш, керісінше, Қазақстан Республикасы бойынша орташа деңгейден төмен. Ең төменгі көрсеткіштер Қарағанды және Ұлытау облыстарында белгіленді: әрқайсысында 4,2%. Қаладағы жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі 2023 жылдың бірінші тоқсанында Жетісу облысында (5,3%), сондай-ақ Абай және Жамбыл облыстарында (әрқайсысында 5,1%) байқалды. Ең төменгі көрсеткіштер Ұлытау (4%) қалаларында, Ақмола (4,3%) және Қарағанды (4,3%) облыстарында байқалды.

Ауылдық жерлерде жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі Маңғыстау облысында тіркелді: 5,5%. Одан кейін Ақмола және Шығыс Қазақстан облыстары (әрқайсысы 5,2%), сондай-ақ Ақтөбе облысы (5,1%). Жұмыссыздықтың ең төменгі деңгейі Қарағанды облысының ауылдарында байқалды: тек 3,7%. Одан кейін Павлодар және Абай облыстары келеді: тиісінше 4,2% және 4,3%. Гендерлік тұрғыдан әйелдер арасындағы жұмыссыздық деңгейі мужчин қарағанда жоғары болды, 5,4% қарсы 4,2%. Бұл ретте әйелдердегі жұмыссыздық деңгейі тиісті кезеңде үшінші жыл қатарынан өзгермейді, ал ер адамдарда бір жыл бұрын көрсеткіш жоғары болды (4,4%).

2023 жылғы жұмыссыздық деңгейін дүние жүзі елдерімен салыстыратын болсақ Қазақстанда (4,9%) Чехияға (2,2%), Жапонияға (2,4%), Исландияға (2,7%) қарағанда екі есе дерлік жоғары екенін көрсетеді, Португалия (7,0%), Чили (7,0%), Латвия (7,4%), Финляндия (7,4%), Франция (9,1%), Италия (10,6%), Испания (15,3%), Грекия (19,3%), Түркиямен (10,9%) салыстырғанда бір жарым-үш есе дерлік төмен, және Швейцария (4,7%), Ресей (4,8%), Австрия (4,9%), Дания (5,0%) деңгейінде [6].

Жұмыссыздық ешбір елдің халқы арасында ешқашан біркелкі бөлінбейді. Сондықтан жұмыссыздықты диагностикалаудағы және, мүмкін, одан да маңыздырақ, оны «емдеуде» маңызды аспектілердің бірі ол ең көп таралған халық топтарын анықтау болып табылады.

Халықты жұмыспен қамту, жұмыссыздық және еңбек ресурстарының ұтқырлығы мәселелері әрқашан Қазақстан Республикасының тиісті ведомстволарының, ұйымдары мен кәсіпорындарының ғылыми, қоғамдық, саяси және шаруашылық қызметінің басты назарында болады.

Қазақстандағы жұмыссыздықтың келесі себептерін бөліп көрсетуге болады:

- экономикадағы жаңа технологиялар мен жабдықтарды енгізу артық жұмыс күшінің қысқаруына алып келетін құрылымдық өзгерістер;

- өндірістің экономикалық құлдырауы еңбек ресурстарына деген қажеттілікті азайтуға мәжбүр етеді;

- іргелес мемлекеттерден (Өзбекстан, Қырғызстан және т. б.) заңсыз жұмыс күшінің ағыны;

- ата-аналардың өз балаларына шамадан тыс қамқорлығы.

Ата-аналар кәметке толған балаларының тәуелсіз болуына жол бермейді, олар университетте оқып жүргенде және толық емес жұмыс күнімен жұмыс істеуге рұқсат бермейді және т.б.;

- жұмыс берушілер. Жылдам өзгеретін әлем, өмірдің жоғары қарқыны, технология, бәсекелестік жұмыс берушілерді бастапқыда персоналды оңтайландыруға, жоғары өнімділік пен тиімділікке ұмтылуға мәжбүр етеді, моральдық-адамгершілік міндеттемелерді ұмытады;

- еңбек нарығында белгілі бір мамандарға қажеттілік. Талапкерлердің құндылықтары моральдық-адамгершіліктен материалдық құндылықтарға күрт өзгерді. Сондықтан олар көбінесе кеден, банк ісі, қаржы-несие, экономика және менеджмент, аудармашылық, заңгерлік құқық сияқты беделді деп санайтын мамандықтарды таңдайды, бірақ еңбек нарығы бұл мамандықтағы жұмысшыларға әлдеқашан толып кеткен.

Сонымен қатар, бүгінде Қазақстанның еңбек нарығында гуманитарлық мамандықтар мамандарының көптігі және техникалық кадрлардың тапшылығы бар, осыған байланысты шетелдік жұмыс күшінің (ШЖК) мамандары кәсіпорындардың жоғары білікті жұмыс күшіне деген қажеттіліктерін жедел қанағаттандыру үшін уақытша балама шешім болып табылады. Осыған байланысты Қазақстанда Еңбек көші қоны екі форматта жүреді:

- ШЖК-ны ресми тарту;

- негізінен Орталық Азия елдерінен және Ресейден болатын және ЕАЭО шеңберінде бағалау қиын болатын стихиялық еңбек миграциясы және заңсыз жұмыспен қамту[8].

Жұмыссыздықтың экономикаға теріс әсерін сипаттау үшін жұмыссыздық шығындарын анықтау өте маңызды. Бұл шығындар екі жақты. Біріншіден, мемлекет қолданыстағы еңбек заңнамасына сәйкес жұмыссыздарға берілетін жұмыссыздық бойынша жәрдемақының бір бөлігін төлеуге міндетті. Екіншіден, жұмыссыздардың өндіріске қатыспауынан мемлекет ұлттық өнім мен ұлттық табыстың белгілі бір бөлігін жоғалтады. Шығынның бірінші түрін жұмыссыздық бойынша төленетін жәрдемақы мөлшері ретінде анықтауға болады; екінші түрдегі шығындар жұмыссыздардың орташа жылдық санын ұлттық өнім немесе ұлттық табыспен есептелген бір жұмысшының орташа жылдық еңбек өнімділігіне көбейту арқылы есептелуі керек[9].

Жұмыспен қамту және жұмыссыздық деңгейінің өзгеруі экономикалық жағдаймен тығыз байланысты (өндіріс көлемінің динамикасымен, экономика құрылымының және оның техникалық деңгейінің өзгеруімен, капитал салымдарының болуымен, мемлекеттің сыртқы экономикалық байланыстарының жағдайымен). Еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың арақатынасын анықтайтын әлеуметтік, экономикалық, демографиялық және саяси жағдайларға байланысты жұмыссыздық әртүрлі формада болуы мүмкін. Егер соңғы 20 жыл ішінде еліміздегі жұмыссыздық нысандарын талдайтын болсақ, ҚР-дағы жұмыссыздық жоғарыда аталған барлық нысандарда көрінетінін атап өтуге болады:

1) елдегі экономикалық дағдарыстың нәтижесі ретінде циклдік жұмыссыздық;

2) халықтың жақсы өмір сүру үшін басқа елдерге жаппай эмиграциялануы нәтижесіндегі фриക്ഷондық жұмыссыздық;

3) құрылымдық жұмыссыздық экономиканың сыртқы әлемнен ұзақ жылдар бойы жабылуының және нарықтық қатынастарға көшумен қазіргі заманғы шындыққа сәйкес келу қажеттілігінің нәтижесі ретінде.

Жұмыссыздықтың әртүрлі түрлері оны азайту міндетін өте қиын етеді. Жұмыссыздықпен күресудің бірыңғай әдісі болмағандықтан, кез-келген ел бұл мәселені шешу үшін әртүрлі әдістерді қолдануы керек. Бірқатар шет мемлекеттердің тәжірибесін пайдалана отырып, біз жұмыссыздық мәселесін шешудің кейбір жолдарын бөліп көрсетеміз.

Фрикциондық жұмыссыздық деңгейін төмендетуге болады:

- еңбек нарығын ақпараттық қамтамасыз етуді жақсарту;

- жұмыс күшінің ұтқырлығын төмендететін факторларды жою.

Ол үшін, ең алдымен: дамыған тұрғын үй нарығын құру; тұрғын үй құрылысының ауқымын ұлғайту; бір елді мекеннен екінші елді мекенге көшу үшін әкімшілік кедергілерді жою қажет.

Жұмыссыздықтың ел экономикасына әсер ететін экономикалық және әлеуметтік салдары бар. Теріс экономикалық салдарға өндіріс көлемінің қысқаруы, өмір сүру деңгейінің төмендеуі, жұмыссыздарға жәрдемдесу шығындары, салық түсімдерінің төмендеуі жатады. Сондай-ақ жағымсыз әлеуметтік салдарға әлеуметтік шиеленістің күшеюі және қылмыстық жағдайдың шиеленісуі жатады.

Жұмыс күшіне деген сұраныс жұмыс берушінің жұмыс күшіне деген қажеттілігімен де, жұмысқа орналасқандардың саны мен құрамының бастамасымен де, олардың жасы мен жынысымен, білімімен, кәсіби құзыреттілігімен де анықталады.

Әлемнің барлық елдерінде жұмыссыздықтың әртүрлі жас топтары мен жыныстық құрылымдарға бөлінуінде айырмашылық бар. Сондықтан Қазақстандағы жұмыссыздық проблемаларын зерделеу кезінде сындарлы ерекшеліктерге ерекше назар аудара отырып, қарастырылып отырған проблеманың себептері мен деңгейін төмендету бойынша бағдарламалық шаралар әзірлеу қажет екені түсінікті. Қазіргі әлемде 25 жасқа дейінгі жастар арасында жұмыссыздық деңгейінің серпінді өсуі байқалады. Мысалы, Еуропа елдерінде жастар арасындағы жұмыссыздық 2009 жылы ең жоғары көрсеткіштерді көрсетті. Атап айтқанда, Италияда 29%, Испания 42,8% және Франция жұмыссыз халықтың төрттен бір бөлігі жастар жұмыссыздығы болды. Жастар жұмыссыздығы саласындағы әлемдік үрдістерді талдау технологиялардың қарқынды дамуы, еңбек ұйымы мен еңбек қатынастарындағы өзгерістер, сондай-ақ кәсіпкерліктің жаңа нысандары еңбек нарығының жаңа жағдайларына үнемі бейімделуді және кәсіби дағдыларды еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес келтіруді талап ететінін көрсетеді. Қазақстандағы жұмыссыздықтың ерекшеліктерін қарастыра отырып, елдегі жас топтары арасында жұмыссыздықтың таралуы әлемдік тенденцияларға сәйкес келетіні, бірақ өзіндік ерекшеліктері бар екендігі анықталды. Қазақстандағы жұмыссыздық ерекшелігінің сипатын тану үшін төменде 1-кестенің деректері ұсынылды.

1-кесте

Жұмыссыз халықты жас топтары бойынша топтастыру, 2003-2021 жж*

Жылдар	2003		2006		2008		2012		2015		2021	
	Мың адам	%	Мың адам	%	Мың адам	%	Мың адам	%	Мың адам	%	Мың адам	%
Жұмыссыз халық, барлығы	780,3	100	658,8	100	557,8	100	474,8	100	450,7	100	443,6	100
15 - 24	240,3	30,8	191,6	29,08	96,6	17,3	50,1	1,5	53,8	12,0	37	8,3
25-34	198,8	25,5	194,7	29,6	199,9	35,8	182,1	38,3	171,4	38	178,9	40,3
35 - 44	186,6	23,9	132	20	103	18,5	105,4	22,2	97,4	21,6	96,4	21,7
44 - 54	118,1	15,1	109,5	16,6	107,5	19,2	98,1	20,7	85,9	19,1	80,2	18,1
55 - 64	33,3	4,3	30,9	4,7	51	9,1	39,3	8,3	42,1	9,3	51,2	11,5
65 және одан жоғары	3,2	0,4	0,1	0,02	-	-	-	-	-	-	-	-

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Осы кестенің деректеріне сәйкес, соңғы он сегіз жылда ҚР-да жұмыссыздық деңгейі 2003 жылғы 780,3 мың адамнан 2021 жылы 443,6 мың адамға дейін төмендеді. Мәселен, 2021 жылы 2012 жылмен салыстырғанда 56,9% - ға дейін төмендеді. Сонымен қатар, жас топтары бойынша жұмыссыздар саны бірқатар өзгерістерге ұшырағанын байқауға болады. 2003 жылы, әлемнің көптеген елдеріндегідей, 15-24 жас аралығындағы жұмыссыздардың үлесі 2006 жылдан бастап төмендей бастады, нәтижесінде 25-34 жас аралығындағы жұмыссыздық өсті. Мәселен, егер 2006 жылы олардың үлесі 29,6% құраса, 2021 жылы-40,3% құрады. Қарастырылып отырған кезеңде 15-24 жас аралығындағы жұмыссыздар үлесінің күрт төмендеуін және жастарды жұмыспен қамту саясатының болмауына байланысты 25-34 жас аралығындағы жұмыссыздар үлесінің өсуін түсіндіру қиын. Сондай-ақ, осы жасқа (25-34) адамның өмірлік цикліндегі маңызды әлеуметтік және демографиялық оқиғалар келетінін түсіну керек: жалпы білім беруді аяқтау; Мамандық таңдау; кәсіптік даярлық пен мамандық алу; еңбек қызметін бастау; некеге тұру; балалардың тууы және т. б.

Құрылымдық жұмыссыздықтың қысқаруына көбінесе кәсіптік қайта оқыту және қайта даярлау бағдарламалары ықпал етеді. Мұндай бағдарламалар жұмыс күшінің қолжетімді жұмыс орындарына сәйкес келуіне әкелуі керек. Бұл міндетке кәсіптік оқыту бағдарламасы және жұмыс орындары туралы ақпарат арқылы қол жеткізіледі.

ҚР-дағы жұмыссыздықпен күресу үшін ең тиімді әдістер мыналар болуы мүмкін:

1. Білім беру мекемелерінің түлектерінің жұмыс тәжірибесін алу мақсатында тағылымдамадан өтуі.

2. Жұмыс орындарын ауыстыру үшін басқа жерге көшуді ұйымдастыруды қоса алғанда, азаматтарға атаулы қолдау көрсету.

3. Жұмыссыз азаматтардың өзін-өзі жұмыспен қамтуына жәрдемдесу және жұмыссыз азаматтарды жұмысқа орналастыру үшін жұмыс орындарын құруды ынталандыру.

4. Мүгедектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу.

Біздің ойымызша, еңбек нарығын дамытуға жауапты Бірыңғай орган нақты үйлестірген жоғарыда аталған мүдделі тараптардың үйлесімді жұмысы жағдайында ғана Қазақстанның еңбек нарығын мемлекеттік реттеуді жетілдіруге болады.

Қорытынды. Қазақстандағы нарықтық реформалардың басталуымен жұмыссыздық және халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі мәселесі туындады. Жұмыссыздық өзімен бірге халықтың едәуір бөлігінің кедейлігін ғана емес, сонымен бірге адамдардың рухани, моральдық, моральдық деградациясын да алып жүреді.

Елдегі жұмыссыздықты азайту үшін мемлекет басты рөл атқаратыны белгілі. Мемлекет жұмыссыздыққа қарсы күрес бойынша мақсатты кешенді бағдарлама әзірлеуге міндетті.

Бүгінгі таңда елге оның бәсекеге қабілеттілігін және әлеуметтік-экономикалық дамудың алдыңғы қатарына шығуын қамтамасыз ете алатын және жаңа жұмыс орындарын құруды ынталандыруға, жұмыс күшінің сапасын тұрақты дамытуға, жастарды, халықтың қалың жігін белсенді еңбек қызметіне тартуға, кәсіпкерлікті кеңейтуге және толық, нәтижелі және еркін таңдалған жұмыспен қамтудың басқа да нысандарына негізделген Жұмыспен қамтудың жаңа парадигмасы қажет.

Жүргізілген талдау өңірлердің өзін-өзі дамыту тетігін қалыптастыру қажеттігін дәлелдейді, бұл "тар жерлерді" кеңейтуге және "күшті" өңірлердің одан әрі дамуына серпін беруге мүмкіндік береді. Күшті аймақтар өздерінің ерекшеліктеріне байланысты ең үлкен жиынтық мультипликативті әсер бере алады және осы әсердің жалпы таралу тұжырымдамасына сүйене отырып, олар өздерінің ықпал ету саласына және елдің басқа да аз дамыған аймақтарына қатысады.

Индустриялық дамудың әлеуетті орталығының мысалы ретінде Қазақстанның ірі индустриалды-дамыған өңірлерінің бірі болып табылатын Батыс Қазақстанның облыстарын бөліп көрсетуге болады. Табиғи ресурстары мен зияткерлік әлеуеті зор облыс тау-кен металлургия, химия, мұнай өнеркәсібі мен аспап жасаудың қуатты базасы болып табылады. Бұл қазірдің өзінде жаңа өндірістер мен индустриалды кластерлерді құрудың негізін қалайды.

Бүгінгі таңда өңірдің басты міндеттері - құны жоғары отандық өнімнің сыртқы нарықтарға шығуы, әлеуметтік жаңғырту шеңберінде өңірдің көліктік-логистикалық әлеуетін дамыту болып табылады. Атап айтқанда, жұмыссыздық мәселесін шешу және өңірдің әлеуметтік мәселелерін шешу үшін нарықтық механизм құралдарын сапалы пайдалану мәселесі тұр. Бұл, ең алдымен, халықтың депрессиядан индустриалды дамыған аудандарға ішкі аймақтық көші-қонына байланысты.

Қазақстандағы жұмыссыздық халықтың әртүрлі топтарында айтарлықтай ерекшеленетінін ескере отырып, жұмыссыздық проблемаларын шешу үшін мемлекеттік саясат құралдарының халықтың әртүрлі топтарына қатысты нысаналы сипатқа ие болуы маңызды. Бұл жағдайда өзін ең тиімді деп көрсеткен шараларды қабылдау керек. Олардың ішінде әлеуметтік әріптестік тетігін қолдану, халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын ынталандыру, шағын кәсіпкерлікті қолдау, кадрларды қайта даярлау, қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру, жұмыс орындарын квоталау, жұмыс берушілерді экономикалық қолдау, Халықты жұмыспен қамтудың икемді нысандарын пайдалану, Еңбек нарығын ақпараттық қамтамасыз ету, халықты жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік емес қызметтерді қолдау.

Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және жұмыссыздықты азайту үшін келесі бағыттар бойынша іс-шаралар жүргізу қажет:

- кәсіпкерлікті қолдау және дамыту үшін жеңілдікті жағдайлар жасау;
- жұмыссыздықты міндетті сақтандыру;
- шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту және жұмыс орындарын ұлғайту мақсатында жобалар конкурстарын ұйымдастыру;
- жұмыспен қамтудың өсуін қолдау жөніндегі жобалар;
- жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеу үшін мемлекет бюджетінен қаржы ресурстарын бөлу;
- қызметкерлерді қайта даярлау;
- әр түрлі топтарды (жас ұрпақ, мүмкіндігі шектеулі жандар) жұмыс орындарымен қамтамасыз ету;
- халықаралық ынтымақтастық (көші-қон); қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру.

Осылайша, Қазақстан Республикасында экономиканың тиімді және орнықты дамуына жұмыссыздықты азайту үшін бірінші кезектегі шарттардың бірі жұмыссыздықтың оңтайлы деңгейіне және оның салаларының теңгерімділігіне қол жеткізу болып табылады. Бұл үшін ең маңызды алғышарттар Қазақстанның экономикасы мен әлеуметтік құрылымының жұмыссыздықты теңгерімдеу үшін бағдарламалар әзірлеудің әлеуетті мүмкіндігі болып табылады. Сонымен қатар, жұмыссыздықты азайтудың стратегиялық жүйелі бағдарламаларын ұсыну еліміздің көптеген өңірлеріндегі жұмыссыздықтың әлеуметтік-экономикалық салдары бойынша бағдарламаларды әзірлеу деңгейінің төмендігін және жұмыссыздық деңгейінің біркелкі еместігін ескере отырып, оның пайда болуы, сондай-ақ жекелеген аймақтардағы жұмыссыздық бағдарламаларын қаржыландырудың қысқаруы экономикаға әсер етудің төмендеуіне әкеледі. Еліміздің облыстарының жұмыссыздығын өзгерту үшін оңтайлы жағдайларды қалыптастыру Қазақстанның нақты облысының ресурстық мүмкіндіктерін қамтамасыз ету шеңберінде іске асырылатын мемлекеттік экономикалық саясаттың басым векторларына жатқызылуы тиіс.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (грант № AP19676695 – Цифрландыру жағдайындағы инклюзивті еңбек нарығының бәсекеге қабілеттілігі: әсерлері, факторлары, тенденциялары және перспективалары)

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Золин И.Е. Рынок труда: дискуссионные вопросы, состояние и приоритеты развития: Монография. – Н. Новгород: издание РАНХиГС НИУ, 2015. – 366 с.
2. Токсанбаева М.С. Қазіргі тұрақсыздық жағдайында еңбекке қабілетті халықты әлеуметтік қорғау // Экономика және бизнес: теория және практика. – 2021. – № 11-1(81). – Б. 222-230.
3. Arranz J., Garcia-Serrano C. Does unemployment benefit duration affect inflows into unemployment? The impact of a law change for older workers // The Journal of the Economics of Ageing. – 2020. – Vol. 17. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jeoa.2020.100278>.
4. Рофе А.И. Словарь-Справочник по экономике труда. – Москва; Берлин: Директ Медиа, 2019. – 377 с.
5. Кулекеев Ж.А. Қазақстандағы еңбек нарығы және жұмыспен қамту. – Алматы: Қазстатинформ, 2019. – 322 б.
6. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті сайтының деректері. – URL: www.stat.gov.kz/.
7. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы. – Астана. – 2023. – 4 б.
8. Михалькевич Д.А. определение безработицы и причины ее формирования // Проблемы науки и образования. – 2018. – № 3 (15). – С. 87-90.
9. Ермолаева С.Г. Рынок труда: Учебное пособие. – Екатеринбург: Уральское издательство. – 2019. – 108 с.

REFERENCES

1. Zolin I. Rynok truda: diskussionnye voprosy, sostojanie i prioritety razvitija: Monografija. – N. Novgorod: izdanie RANHiGS NIU, 2015. – 366 s. [in Russian].
2. Toksanbaeva M. Kazirgi tyraksyzdyk zhagdajynda enbekke kabiletli halykty aleumettik korgau // Jekonomika zhane biznes: teorija zhane praktika. – 2021. – № 11-1(81). – B. 222-230 [in Kazakh].
3. Arranz J., Garcia-Serrano C. Does unemployment benefit duration affect inflows into unemployment? The impact of a law change for older workers // The Journal of the Economics of Ageing. – 2020. – Vol. 17. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jeoa.2020.100278>.
4. Rofe A. Slovar'-Spravochnik po jekonomike truda. – Moskva; Berlin: Direkt Media, 2019. – 377 s. [in Russian].
5. Kulekeev Zh. Kazakstandagy enbek narygy zhane zhymyspen kamtu. – Almaty: Kazstatainform, 2019. – 322 b. [in Kazakh].
6. Kazakstan Respublikasy Ul'ttyk jekonomika ministriligi Statistika komiteti sajtyнын derekteri. – URL: www.stat.gov.kz/ [in Kazakh].
7. Kazakstan Respublikasynyn aleumettik-jekonomikalyk damuy. – Astana. – 2023. – 4 b. [in Kazakh].

8. Mihal'kevich D. opredelenie bezraboticy i prichiny ee formirovaniya // Problemy nauki i obrazovaniya. – 2018. – № 3 (15). – S. 87-90. [in Russian].

9. Ermolaeva S. Rynok truda: Uchebnoe posobie. – Ekaterinburg: Ural'skoe izdatel'stvo. – 2019. – 108 s. [in Russian].

Ыдырыс С.С., Алтынбеков М.А., Бекжанова Т.К., Тобашева Д.Ф.

АНАЛИЗ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ И ЗАНЯТОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматривается состояние уровня безработицы в Республике Казахстан. В статье дополнено и уточнено понятие безработицы, раскрыто ее социально-экономическое содержание, обоснована нецелесообразность ее однозначной оценки. На основе статистических данных проанализирована динамика безработицы в регионах страны, численность безработных. Приведены современные факторы, влияющие на возникновение проблем безработицы, определены ее экономические и социальные последствия, влияющие на экономику страны. В данной статье рассматриваются вопросы безработицы в Республике Казахстан, так как уровень безработицы и трудоустройства в любом цивилизованном государстве является показателем экономики страны. В статье рассматриваются основные этапы государственно-правовой деятельности в сфере занятости населения.

В статье уточнена сущность рынка труда как системы отношений, связанных с воспроизводством трудового потенциала, определены и описаны фазы воспроизводства в рыночной экономике, определена роль рынка труда в этом процессе. Приведены современные факторы, влияющие на возникновение проблем безработицы, определены ее экономические и социальные последствия, влияющие на экономику страны.

В статье анализируются региональные показатели безработицы и занятости в Казахстане. Предложены основные направления государственной политики, способствующие снижению уровня безработицы в сфере занятости населения.

Ydyrys S., Altynbekov M., Bekzhanova T., Tobasheva D.

ANALYSIS OF UNEMPLOYMENT AND EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the state of the unemployment rate in the Republic of Kazakhstan. The article supplements and clarifies the concept of unemployment, reveals its socio-economic content, justifies the inexpediency of its unambiguous assessment. Based on statistical data, the dynamics of unemployment in the regions of the country, the number of unemployed are analyzed. The modern factors influencing the emergence of unemployment problems are given, its economic and social consequences affecting the country's economy are determined. This article discusses the issues of unemployment in the Republic of Kazakhstan, since the level of unemployment and employment in any civilized state is an indicator of the country's economy. The article discusses the main stages of state-legal activity in the field of employment of the population. The article discusses the main stages of state-legal activity in the field of employment of the population.

The article clarifies the essence of the labor market as a system of relations related to the reproduction of labor potential, defines and describes the phases of reproduction in a market economy, defines the role of the labor market in this process. The modern factors influencing the emergence of unemployment problems are given, its economic and social consequences affecting the country's economy are determined. The modern factors influencing the emergence of unemployment problems are given, its economic and social consequences affecting the country's economy are determined.

The article analyzes the regional indicators of unemployment and employment in Kazakhstan. The main directions of state policy contributing to the reduction of the unemployment rate in the field of employment of the population are proposed.

